PRZEGLĄD GEOGRAFICZNY
2017, 89, 2, s. 269-289

Przekształcenia przestrzennego rozmieszczenia obszarów koncentracji eksportu w Polsce

Transformation of spatial distribution of areas of export concentration in Poland

TOMASZ KOMORNICKI, BARBARA SZEJGIEC-KOLENDA
Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania im. S. Leszczyckiego PAN
00-818 Warszawa, ul. Twarda 51/55; t.komorn@twarda.pan.pl b.szejgiec@twarda.pan.pl

Zarys treści. Autorzy prezentują przemiany przestrzeni eksportowej kraju w okresie od 1995 do 2013 r. (łącznie 7 różnych lat) na przykładzie kształtowania obszarów koncentracji eksportu wyodrębnionych na podstawie jego wartości. Każdorazowo przeprowadzono delimitację obszarów koncentracji eksportu na poziomie polskich powiatów (LAU 2), co pozwoliło na dokonanie analizy porównawczej przemian powiązań zewnętrznych gospodarek lokalnych. Autorzy dowodzą, że główne struktury przestrzeni eksportowej kraju zostały zachowane (np. silny ośrodek stołeczny). Różnorodne uwarunkowania zewnętrzne i wewnętrzne dynamizowały jednak przemiany, prowadząc w efekcie do ukształtowania nowego ładu gospodarczej przestrzeni Polski, znajdującego swoje odzwierciedlenie w międzynarodowych powiązaniach i konkurencyjności (np. stały wzrost znaczenia regionów wielkopolskiego i dolnośląskiego na skutek intensywnych inwestycji zagranicznych).

Słowa kluczowe: eksport regionalny, obszary koncentracji eksportu, Polska.

Wprowadzenie

Proces internacjonalizacji gospodarki polskiej jeśli chodzi o handel zagraniczny towarami przebiega nierównomiernie w układzie podmiotowym (typ, wielkość i poziom orientacji eksportowej przedsiębiorstwa), przedmiotowym (struktura towarowa i produktowa) czy kierunków geograficznych (rynki zachodniej i wschodniej Europy a rynki krajów pozaeuropejskich), ale też w ujęciu przestrzennym wewnątrz kraju[1].

[1] Artykuł zawiera wyniki badań realizowanych w IGiPZ PAN w ramach projektu badawczego pt.: „Regionalne zróżnicowanie działalności pośredników w handlu zagranicznym – konkurencyjność i rola w gospodarce lokalnej", finansowanego ze środków Narodowego Centrum Nauki na podstawie decyzji DEC-2014/13/N/HS4/03413.

https://doi.org/10.7163/PrzG.2017.2.4

Przesłankę do przestrzennego różnicowania działalności eksportowej w skali lokalnej (powiaty) stanowiły po 1990 r. uwarunkowania zarówno zewnętrzne, jak i wewnętrzne, które decydowały o tym, że niektóre regiony w większym stopniu i wcześniej niż inne włączały się w aktywność na rynkach zagranicznych. Do uwarunkowań tych można zaliczyć: proces transformacji gospodarki skutkujący zmianami potencjału produkcyjnego dostosowanymi do uwarunkowań popytowych na rynku wewnętrznym i zagranicznym, funkcjonowanie specjalnych stref ekonomicznych, okresowy intensywny napływ bezpośrednich inwestycji zagranicznych, integrację z rynkiem Unii Europejskiej oraz pewne spowolnienie gospodarcze przed 2000 r. i w latach 2008-2009. Jedne z nich dynamizowały zagraniczne powiązania regionalne i międzynarodową konkurencyjność regionów, a inne przeciwnie – hamowały otwarcie na gospodarkę światową. W ich efekcie przemianom ulegały podstawowe struktury „przestrzeni eksportowej" kraju. Jednocześnie struktury te pozostawały, do pewnego stopnia, zakorzenione w okresie gospodarki centralnie planowanej, w tym zwłaszcza w zachodzących od II wojny światowej procesach industrializacji oraz prowadzonej wówczas polityce zagospodarowania przestrzennego (m.in. rozwój okręgów wydobywczych surowców w latach 1960. oraz celowa deglomeracja przemysłu w latach 1970.).

Przestrzeń eksportowa stanowi element gospodarczych struktur przestrzennych kraju. O ile jednak przestrzeń przemysłowa kraju obejmuje różnorodne formy koncentracji przemysłu (Gierańczyk i Stańczyk, 2002), o tyle przestrzeń eksportowa funkcjonuje na granicy sfery przemysłowej i usługowej, jako całokształt elementów przestrzeni gospodarczej odpowiedzialnych za przepływy zagraniczne towarów. Analizując przestrzeń eksportową badamy zatem nie tyle produkcję na eksport, ile koncentrację całokształtu procesów związanych z wytworzeniem towarów, ich promocją, pozyskaniem zagranicznych odbiorców oraz finalną dostawą. Podmiotami tych procesów są często firmy pośredniczące w handlu zagranicznym. Swoją rolę odgrywają także różnego rodzaju instytucje otoczenia biznesu, bez których wywóz produktów nie byłby możliwy. Tak rozumiany eksport może podlegać koncentracji terytorialnej w stopniu większym niż sama produkcja (klasyczny lokalizacyjny czynnik aglomeracji jest do pewnego stopnia zwielokrotniony). Z wymienionych powodów terytorialna i dynamiczna analiza eksportu jest dobrym narzędziem do oceny rzeczywistych przemian struktury przestrzennej. Może stanowić istotne uzupełnienie wyników badań rachunków regionalnych.

Dotychczasowe badania polskiego eksportu w ujęciu regionalnym były realizowane na gruncie ekonomii oraz geografii społeczno-ekonomicznej. Najczęściej nie miały one jednak charakteru dynamicznego. Przedmiotem zainteresowania był przede wszystkim poziom umiędzynarodowienia gospodarki poszczególnych regionów lub miast (na ogół z wykorzystaniem najnowszych danych dostępnych w chwili badania). Obroty handlu traktowano także jako miernik efektów inwe-

stycji zagranicznych (Brodzicki i Umiński, 2013), konkurencyjności regionów (Ciżkowicz i Umiński, 2011), względnie rezultatów polityki regionalnej (Komornicki, 2009), a także jako wskaźnik odporności jednostek w warunkach kryzysowych (Gorzelak, 2009; Gawlikowska-Hueckel, 2014; Komornicki i inni, 2015). W wyniku tych opracowań dokonano relatywnie głębokiego rozpoznania przestrzennej struktury polskiego eksportu[2]. Jednocześnie brak jest prób dynamicznego ujęcia, syntetyzującego przemiany polskiej przestrzeni pod kątem jej umiędzynarodowienia. Do nielicznych opracowań analizujących eksport w kontekście koncentracji przestrzennej gospodarki zaliczyć można prace T. Komornickiego (2004) i T. Brodzickiego (2013, 2014). Nadal istniejącą lukę w tym zakresie próbują wypełnić autorzy niniejszego opracowania.

Celem artykułu jest identyfikacja i delimitacja obszarów koncentracji eksportu oraz usystematyzowanie przemian zachodzących w przestrzeni eksportowej kraju, jako pochodnych konkurencyjności i siły ekonomicznej gospodarek lokalnych. Uzyskane rezultaty zostały odniesione do ogólnych przemian struktury przestrzennej kraju, w tym koncepcji teoretycznych oraz dokumentów strategicznych w tym zakresie.

Pojęcie obszaru koncentracji eksportu (OKE) zostało wprowadzone do literatury geograficznej przez T. Komornickiego (2004). Za OKE uznano ciągły przestrzennie obszar o ponadprzeciętnym znaczeniu eksportu dla gospodarki lokalnej, co zostało określone za pomocą kilku warunków brzegowych:

a) wartość eksportu przeliczona na 1 mieszkańca powiatu wyższa od średniej krajowej;
b) stosunek wartości eksportu do wartości produkcji sprzedanej przemysłu w powiecie wyższy od średniej krajowej;
c) eksport z OKE przekracza 1% całego polskiego eksportu;
d) OKE zachowuje ciągłość terytorialną.

Wyjątek stanowi wliczanie do zasięgu OKE jednostki niespełniającej drugiego warunku brzegowego, z której pochodziło ponad 1% całości polskiego eksportu i która zachowuje ciągłość z już wyznaczonym OKE. W niniejszym opracowaniu wymienione warunki zastosowano dla wybranych przekrojów czasowych. Jedynie w przypadku przekrojów sprzed 1999 r., przy zachowaniu głównych kryteriów wydzielania OKE (a-c), z uwagi na wysoki poziom agregacji danych (dawny podział administracyjny na województwa) formalnie nie wyznaczono zasięgów obszarów koncentracji eksportu, prezentując dane dotyczące każdego województwa oddzielnie.

W celu zbadania ewolucji obszarów koncentracji działalności eksportowej w skali lokalnej od transformacji ustrojowej po lata współczesne wykorzystano kluczowe dla gospodarki krajowej bądź światowej przekroje czasowe. Badanie obejmuje więc lata: 1995 (pierwszy rok odniesienia po transformacji

[2] Rozbudowany przegląd literatury umieszczono m.in. w pozycji Komornicki i inni, 2015.

gospodarczej –przekształcenia, prywatyzacja lub likwidacja zakładów przemysłowych funkcjonujących przed 1989 r. i otwarcie na rynek światowy), 1997 (intensywne lokowania inwestycji zagranicznych w kraju), 2000 (po silnych przemianach gospodarczych w kraju i po kryzysie na rynkach wschodnich), 2005 (stan wejściowy w kontekście integracji ze strukturami unijnymi), 2007 (koniunktura eksportowa wywołana akcesją do Unii Europejskiej), 2009 (pierwsza fala kryzysu ekonomicznego) i 2013 (lata współczesne).

Analiza opiera się na wykorzystaniu spójnej metody badań, każdorazowo podstawę wyznaczania obszarów koncentracji eksportu stanowiło kryterium skali eksportu (w ujęciu bezwzględnym i względnym) oraz jego roli w gospodarce (relacja do wartości produkcji sprzedanej przemysłu). Podstawową jednostkę badania wykorzystaną do wyznaczenia OKE stanowi powiat (LAU 2). Odstępstwo dotyczy dwóch okresów badawczych, tj. lat 1995 i 1997, dla których z uwagi na dostępność danych przedstawiono rozkład przestrzenny eksportu w podziale administracyjnym sprzed 1999 r. – w układzie 49 województw. W nazewnictwie zidentyfikowanych OKE zastosowano podejście oparte na wykorzystaniu nazw głównych ośrodków eksportowych (powiatów lub siedzib powiatów, używanych zamiennie) w danym OKE; uzupełniająco stosowano nazwy tradycyjnych okręgów przemysłowych, np. Zagłębie Górnośląskie i Legnicko-Głogowski Okręg Miedziowy.

W analizie rozkładów przestrzennych eksportu na poziomie powiatowym wykorzystano materiały pierwotne o eksporcie regionalnym pochodzące z systemów EXTRA- i INTRASTAT[3] oraz wtórne, dotyczące głównie stanu gospodarki (statystyka publiczna). Analizę przeprowadzono w dolarach amerykańskich (USD), w przypadku danych wyrażonych w polskich złotych (PLN) zastosowano przeliczniki w postaci średniego kursu NBP dla poszczególnych lat. W związku z tym, przy interpretacji danych należy zwrócić uwagę na tendencje kształtowania się kursu polskiego złotego: w latach 1995-2000 następowała systematyczna deprecjacja polskiego złotego względem dolara amerykańskiego, później w latach 2000-2008 zanotowano odwrotną tendencję, z kolei w okresie 2008-2013 złoty polski ulegał ponownej deprecjacji (z niewielkimi wahaniami).

Obszary koncentracji eksportu w latach 1990.

W 1995 r. rozkład przestrzenny eksportu wskazuje na dominację dwóch ośrodków eksportowych – dawnego województwa warszawskiego (lokalizacja większych zakładów oraz funkcjonujących jeszcze wówczas tzw. central handlu zagranicznego, które zajmowały się wywozem w okresie gospodarki centralnie

[3] Oznacza to, że w przypadku obrotu towarowego z krajami UE dostępne dane obejmują 80-90% obrotów ogółem, z uwagi na obowiązek rejestracji handlu dopiero po przekroczeniu obowiązujących progów statystycznych. Z krajami spoza UE handel obejmuje pełną statystykę obrotów towarowych. Rejestracja przepływów odbywa się według siedziby podmiotu.

planowanej) i katowickiego (koncentracja przemysłu wydobywczego i metalurgicznego); rycina 1. Ponadto wyróżniają się pod tym względem ośrodki przemysłu stoczniowego i motoryzacyjnego, Zagłębie Legnicko-Głogowskie oraz obszary w zachodniej części kraju. Obraz ten pośrednio przedstawia stan i zmiany w potencjale przemysłowym związane z pierwszą fazą transformacji ustrojowej. Jak wskazują A. Karpiński i inni (2013), po 1989 r. największe straty w majątku produkcyjnym w wyniku likwidacji zakładów przemysłowych nastąpiły w przemyśle: górnictwa węglowego, hutnictwa, elektronicznym, spożywczym i maszynowym. Jest charakterystyczne, że od pierwszego analizowanego okresu obszary o wysokim poziomie umiędzynarodowienia gospodarki prawie nie występują w Polsce wschodniej, uwidoczniając typowy podział kraju w układzie wschód–zachód.

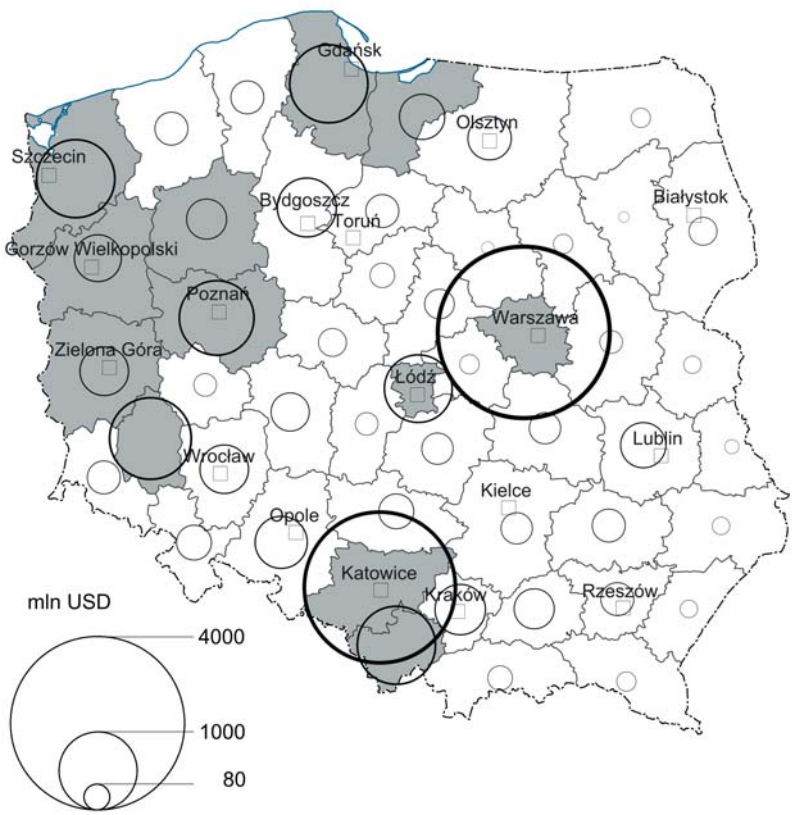

Ryc. 1. Rozmieszczenie eksportu w 1995 r.

Spatial distribution of export in 1995

Wszystkie ryciny są opracowaniami autorskimi, na podstawie danych Ministerstwa Finansów i GUS.

All of figures are authors' own elaboration, based on data from Polish Ministry of Finances and Central Statistical Office of Poland.

W 1997 r. środek ciężkości przestrzeni eksportowej nadal znajduje się na osi Warszawa–Katowice (ryc. 2). Tradycyjne struktury gospodarcze zostają w dużym stopniu zachowane, na co wpływ miała zdolność do niwelowania negatywnych skutków transformacji przez ośrodki dotychczas najsilniej uprzemysłowione i zurbanizowane (Gorzelak, 1995). Jednocześnie dawne województwa warszawskie i poznańskie należały do regionów, które najszybciej przystosowały się nowego systemu gospodarczego, umacniając tym samym swoją pozycję (Stryjakiewicz, 1999).

Potwierdza to również przestrzenny rozkład eksportu. Pod koniec lat 1990. potencjał eksportowy, dzięki prywatyzacji i lokalizacji nowych przedsiębiorstw z udziałem kapitału zagranicznego, zaczyna wykazywać symptomy przemian dotychczasowej przestrzeni eksportowej. Przykładem może być aktywność eksportowa w ośrodku olszyńskim (przemysł gumowy), a także pilskim (przemysł elektroniczny). Widoczna jest także pozycja przemysłu motoryzacyjnego w Bielsku-Białej (inwestycje koncernu FIAT) oraz Legnicko-Głogowskim Okręgu Miedziowym (eksport surowca).

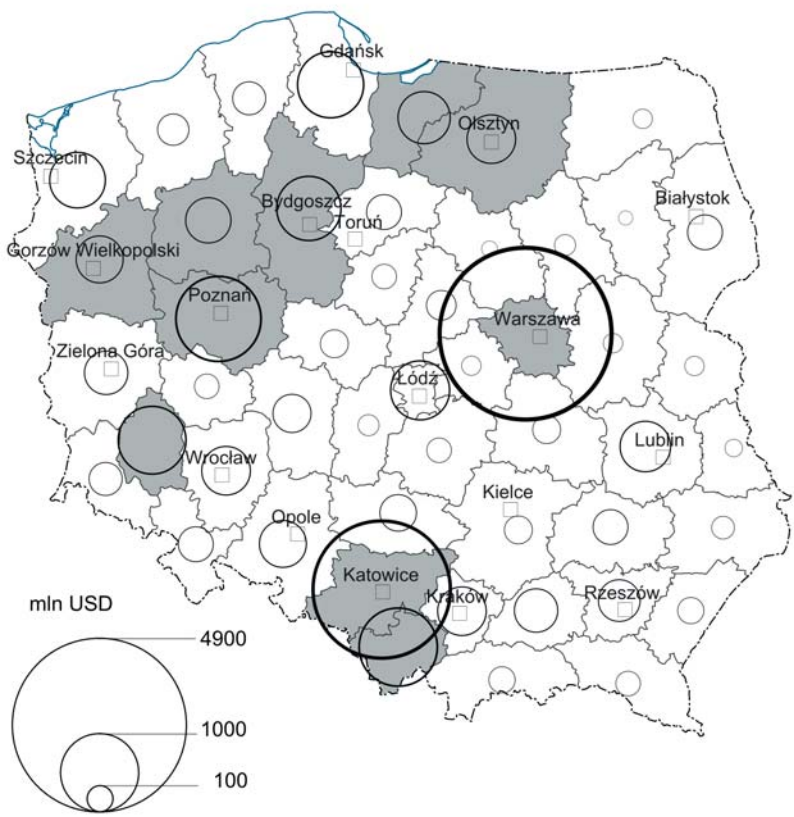

Ryc. 2. Rozmieszczenie eksportu w 1997 r.
Spatial distribution of exports in 1997

Obszary koncentracji eksportu w okresie przedakcesyjnym i po akcesji do Unii Europejskiej

Bezpośrednie inwestycje zagraniczne i działalność podmiotów z udziałem kapitału zagranicznego uznaje się za czynnik różnicujący intensywność handlu zagranicznego i konkurencyjność eksportu w poszczególnych regionach (Cieślik, 2005; Komornicki, 2003; Maćkowiak, 2013; Umiński, 2012, Szejgiec i Komornicki, 2015; Komornicki i inni, 2015). Bezpośrednie inwestycje zagraniczne silnie zdynamizowały przemiany struktur przestrzennych aktywności eksportowej, przyczyniając się do wyodrębnienia podstaw do funkcjonowania obszarów koncentracji eksportu w kształcie zbliżonym do obecnego. Według B. Domańskiego (2001) jedną z prawidłowości związanych z działalnością spółek z udziałem kapitału zagranicznego jest ich silna koncentracja przestrzenna w wybranych regionach kraju (głównie województwa mazowieckie, śląskie, dolnośląskie i wielkopolskie), jeszcze bardziej widoczna w przypadku inwestycji typu *greenfield*. Rozkład przestrzenny lokowania inwestycji typu *greenfield* nawiązuje w dużym stopniu do rozkładu przestrzennego eksportu, co sprawia że nowe inwestycje pogłębiały istniejące zróżnicowania międzyregionalne poprzez wzmacnianie regionów najsilniejszych gospodarczo.

W 2000 r. rozmieszczenie obszarów koncentracji eksportu (wyznaczanych już na poziomie reaktywowanych w roku 1999 powiatów) było zdeterminowane inwestycjami zagranicznymi. W kraju wyróżniają się następujące silne ośrodki: od regionu stołecznego, przez zachodnią Wielkopolskę, Zagłębie Lubińskie, Górny Śląsk, Zachodnie Podkarpacie (początki kształtowania się tzw. Doliny Lotniczej) i ośrodki w północnej części kraju (ryc. 3). Na uwagę zasługuje słabość ośrodka wrocławskiego względem Poznania oraz całkowite „wysycenie" przestrzeni w centrum kraju i na jego wschodnich peryferiach.

Rozmieszczenie OKE w 2000 r. potwierdza do pewnego stopnia układ pasm rozwoju okresu transformacji sugerowany przez G. Węcławowicza (1996) oraz G. Węcławowicza i innych (2006) i tzw. nowe schematy struktury przestrzennej Polski dla ostatniej dekady XX i pierwszej dekady XXI wieku, definiowane jako przełamujące wcześniejsze zróżnicowania regionalne. Początkowo zakładano wówczas, że impulsy rozwojowe będą miały źródło w granicy polsko-niemieckiej oraz, że będą się koncentrować na osi Berlin–Poznań–Warszawa. Z czasem większą rolę przypisano osiom od granicy niemieckiej w stronę Śląska i Krakowa oraz ku północnemu wschodowi (w stronę Gdańska). Ten drugi układ znalazł swoje odzwierciedlenie w rozkładzie OKE. Warszawa pozostawała wprawdzie bardzo silnym OKE, ale jej lokalizacja miała nadal charakter wyspowy.

Dane dotyczące 2005 r. wskazują na rozprzestrzenianie się obszarów koncentracji eksportu przy jednoczesnym silnym ich różnicowaniu (ryc. 4). Z jednej strony jest to związane z tendencjami ogólnymi, tj. z mechanizmem uczenia się

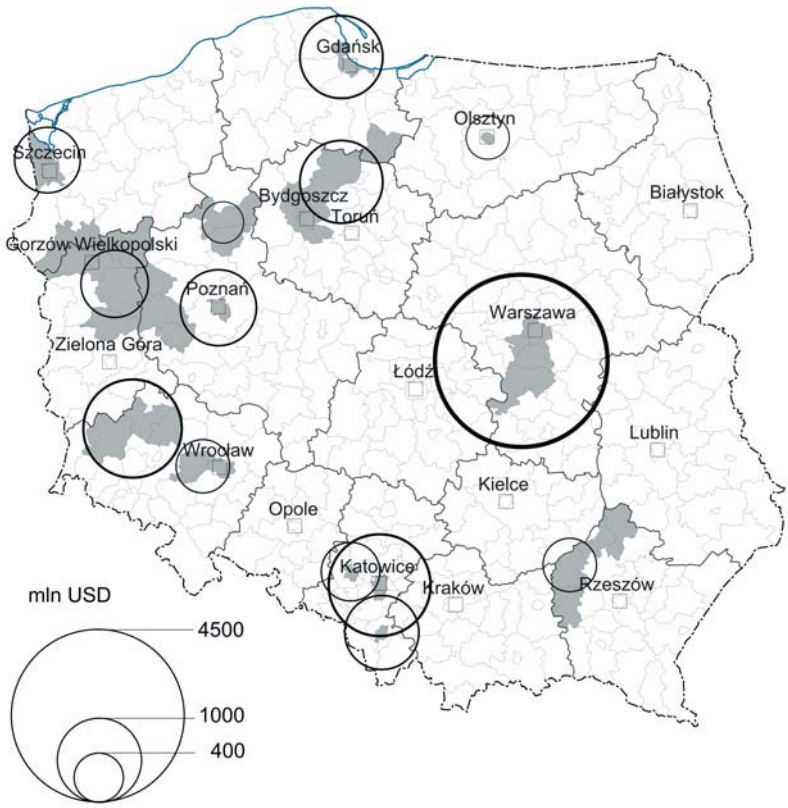

Ryc. 3. Delimitacja obszarów koncentracji eksportu w 2000 r.
Delimitation of areas of export concentration in 2000

przedsiębiorców krajowych od firm zagranicznych, prowadzącym do obniżania kosztów związanych z wchodzeniem na rynki światowe i umożliwiającym firmom krajowym bardziej efektywną działalność eksportową (Andersson i Weiss, 2012; Bedi i Cieślik, 2002; Brodzicki i Ciołek, 2016), natomiast z drugiej strony ma związek bezpośrednio z koniunkturą gospodarczą wywołaną otwarciem gospodarki na rynek europejski.

W 2005 r. można zaobserwować wykształcenie się heksagonalnego układu głównych ośrodków eksportowych, opartego na ośrodkach należących do międzynarodowej przestrzeni gospodarczej: Warszawie, Krakowie, konurbacji górnośląskiej, Wrocławiu, Poznaniu i Trójmieście (ryc. 4). W znacznym stopniu odpowiada to koncepcji metropolii sieciowej proponowanej podczas prac nad nową Koncepcją Przestrzennego Zagospodarowania Kraju do 2030 r. (wersja eks-

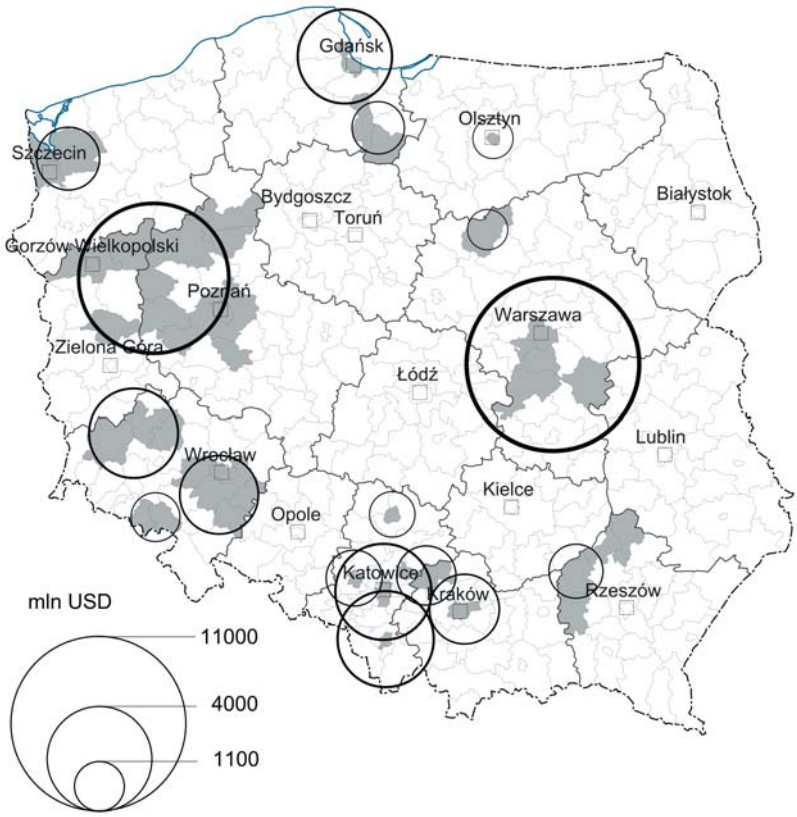

Ryc. 4. Delimitacja obszarów koncentracji eksportu w 2005 r.
Delimitation of areas of export concentration in 2005

percka; Korcelli i inni, 2010). Układ notowany w roku 2000, nawiązujący jedynie do bliskości granic zachodnich (Węcławowicz, 1996; Węcławowicz i inni, 2006) okazał się zatem układem przejściowym, odzwierciedlającym otwarcie transformującej się gospodarki na pierwszą falę inwestycji zagranicznych. Ugruntowanie się procesów rozwojowych spowodowało powrót do tradycyjnego układu rozmieszczenia potencjału gospodarczego. Utrzymywała się duża koncentracja wywozowa w Polsce zachodniej, w tym zwłaszcza w strefie na zachód od Poznania. Ośrodek wrocławski był wówczas w stadium zalążkowym. Pojawiały się kolejne OKE związane z lokalizacją BIZ w powiatach mławskim i kwidzyńskim. Co charakterystyczne, nie są to już tylko obszary opierające się na inwestycjach typu *brownfield* (prywatyzacyjnych), lecz także *greenfield*.

Obszary koncentracji eksportu w okresie koniunktury gospodarczej

W okresie poakcesyjnej koniunktury gospodarczej utrwala się obraz przestrzennego rozkładu OKE – główne obszary eksportowe stanowią regiony położone wokół aglomeracji warszawskiej, poznańskiej, wrocławskiej, krakowskiej oraz górnośląskiej. Jednocześnie do OKE włączane są mniejsze ośrodki przemysłowe (ryc. 5). Charakterystyczne jest stopniowe wypełnianie przestrzeni eksportowej w zachodniej części kraju przy dalszej jej polaryzacji.

Intensywne inwestycje na terenie specjalnej strefy ekonomicznej wokół Wrocławia przyniosły widoczne efekty również na polu eksportowym. Po raz pierwszy ośrodek wrocławski przewyższa pod tym względem region poznański. Wyraźnie

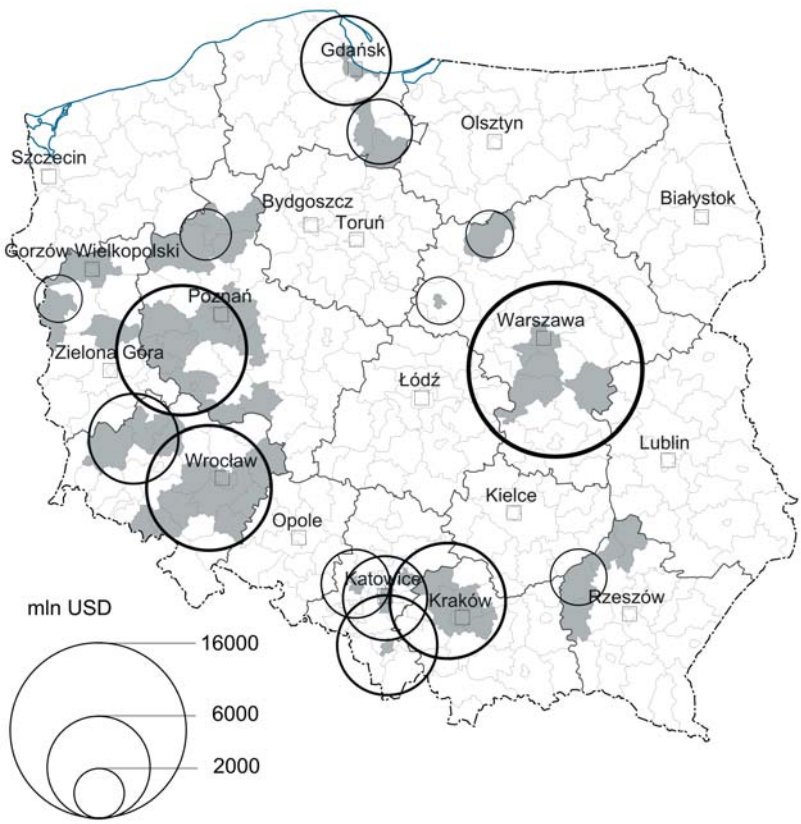

Ryc. 5. Delimitacja obszarów koncentracji eksportu w 2007 r.
Delimitation of areas of export concentration in 2007

zaznacza się rola Wałbrzyskiej Specjalnej Strefy Ekonomicznej. Układ heksagonalny zostaje utrwalony, m.in. poprzez wzrost pozycji Krakowskiego OKE (w tym nowe inwestycje w Niepołomicach), w którym wartość wywozu jest wyższa niż w sąsiednim katowickim OKE.

W okresie korzystnej koniunktury obserwowano także deglomerację eksportu (Komornicki i Szejgiec, 2012). Była ona m.in. efektem bezpośredniego wchodzenia na rynki zagraniczne drobniejszych przedsiębiorców i miała miejsce w Polsce centralnej oraz południowo-wschodniej. Proces ten nie znalazł jednak odzwierciedlenia w rozmieszczeniu OKE. Wzrost eksportu następował prawie w całym kraju (Komornicki i inni, 2015), a zatem poziom koncentracji w najważniejszych ośrodkach nie zmieniał się znacząco.

Obszary koncentracji eksportu w trakcie i po kryzysie finansowym

Przemiany struktur przemysłowych intensyfikują się w warunkach zmiennej koniunktury, kiedy to zróżnicowania sieci powiązań produkcyjnych, gospodarczych i społecznych w odmienny sposób mogą dynamizować rozwój przedsiębiorstw (Zioło, 2014), co więcej kryzys silniej uwidocznia zmiany w układach lokalnych niż regionalnych (Rachwał, 2014). Procesy te identyfikowane są także przy analizach eksportu. Porównanie dynamiki wywozu okresu 2005-2007 (koniunktura poakcesyjna) i 2007-2009 (kryzys ekonomiczny) wskazuje na proporcjonalny wzrost w pierwszym okresie oraz silne różnicowanie się sytuacji gospodarek lokalnych w drugim (Komornicki i inni, 2015). Duża część tych przemian odbywała się jednak poza największymi OKE, a tym samym miała na rozkład badanych obszarów wpływ mniejszy od oczekiwanego.

Po 2007 r. następowało dalsze umacnianie się wrocławskiej strefy przemysłowej, jako konkurencyjnej w warunkach kryzysu (ryc. 6). Nie wydzielono z kolei Zagłębia Górnośląskiego, widocznego dotychczas na każdym etapie analizy. W województwie śląskim pozostaje ośrodek przemysłu motoryzacyjnego, ukształtowany w skali zbliżonej do ośrodków poznańskiego i wrocławskiego. W tym okresie inne słabsze ośrodki eksportowe również „zanikają"; dotyczy to zarówno zachodniego Podkarpacia, jak i Olsztyna, a może wynikać z sugerowanej przez K. Gawlikowską-Hueckel i S. Umińskiego (2014) wysokiej koncentracji produktowej eksportu w kluczowych branżach, bardziej narażonych na negatywne skutki kryzysu.

Pewną rolę mogły odegrać rynki docelowe poszczególnych OKE oraz zmiany kursu walut. Eksport Polski niwelował skutki kryzysu wzrostem konkurencyjności na skutek dewaluacji polskiego złotego względem głównych walut zachodnich. W przypadku rynków, gdzie waluty dewaluowały się analogicznie lub bardziej (Europa Wschodnia) sytuacja eksporterów mogła być trudniejsza.

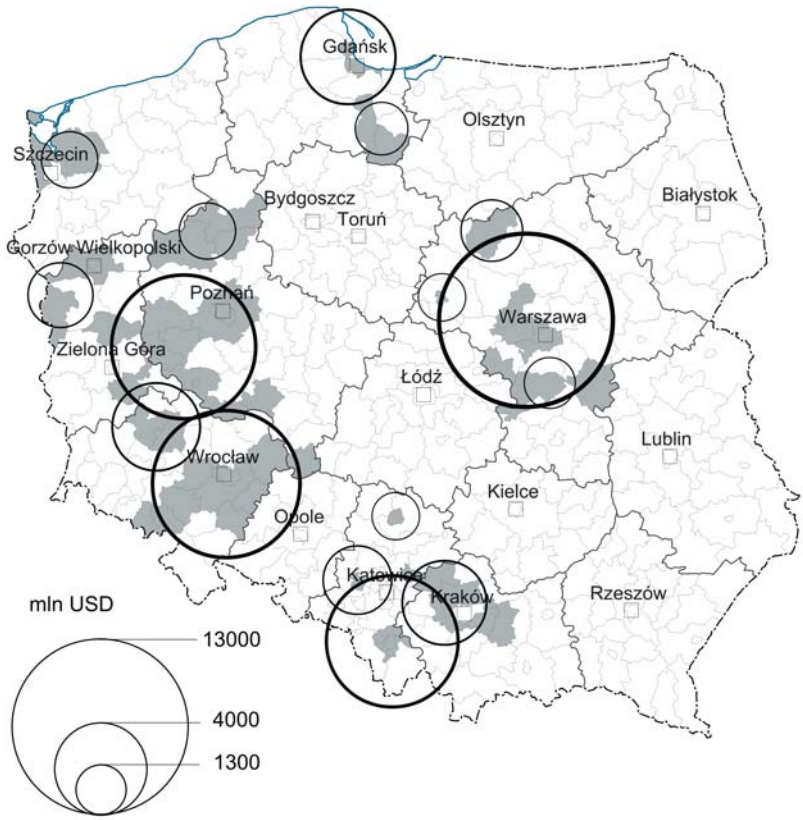

Ryc. 6. Delimitacja obszarów koncentracji eksportu w 2009 r.
Delimitation of areas of export concentration in 2009

Obecnie rozmieszczenie obszarów koncentracji eksportu w dużym stopniu pokrywa się z rozkładem z okresu koniunktury przedkryzysowej (ryc. 7). Na tle wydzielonych OKE korzystniej wypada Trójmiasto (potencjalny wpływ czynnika poprawy dostępności transportowej – autostrada A1, rozbudowa infrastruktury portowej, w tym kontenerowej). Wśród wydzieleń ponownie wyodrębniony został okręg górnośląski. Ważną zmianę można zaobserwować na wschodzie kraju, gdzie do sieci najsilniejszych ośrodków eksportowych dołączył intensywnie rozwijający się Rzeszów.

Strefy wrocławska i poznańska utrzymały swoją pozycję. Charakterystyczny jest rozwój obszaru wrocławskiego. Z kolei od 2007 r. wśród OKE nie są reprezentowane niektóre mniejsze ośrodki, specjalizujące się w handlu określonymi towarami (np. Olsztyn), które na tle kraju wypadają słabiej. W całym badanym

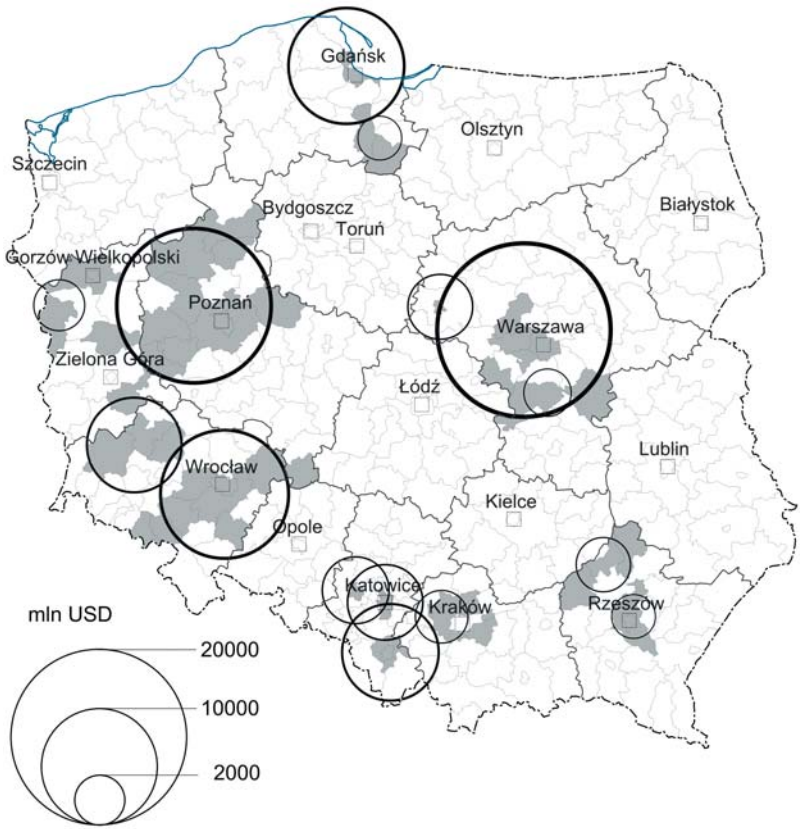

Ryc. 7. Delimitacja obszarów koncentracji eksportu w 2013 r.
Delimitation of areas of export concentration in 2013

okresie brak jest wyróżniających się ośrodków z województw: lubelskiego, podlaskiego, łódzkiego i świętokrzyskiego.

Analiza porównawcza obszarów koncentracji eksportu

Po 1990 r. w eksporcie kraju nastąpiły gruntowne zmiany wielkościowe, strukturalne i przestrzenne, co znajduje swoje odzwierciedlenie w zróżnicowaniu koncentracji eksportu w długim czasie.

Wśród wydzielonych obszarów koncentracji eksportu w każdym z analizowanych okresów (w wartościach bezwzględnych) najsilniej zaznacza się ośrodek stołeczny, który skupiał siedziby central handlu międzynarodowego, a obecnie siedziby wielu korporacji międzynarodowych. Przeciętna wartość eksportu

z OKE odznacza się tendencją wzrostową, jednak i w przypadku obszarów najbardziej konkurencyjnych eksportowo zaobserwowano spadek wielkości eksportu w warunkach kryzysu gospodarczego. Wysoka rozpiętość pomiędzy liderami a OKE z dolnej stawki rankingu w okresach koniunktury (2007, 2013) i zdecydowanie niższa w 2009 r. świadczą o wspomnianej już tendencji do przestrzennej dekoncentracji aktywności eksportowej w okresach wzrostu gospodarczego i ich ponownej koncentracji w czasie kryzysu finansowego (Komornicki i inni, 2015).

Syntetyczne ujęcie wartości eksportu z OKE w przeliczeniu na 1 mieszkańca ukazuje odmienny obraz. Na czele listy po 2000 r. stoją ważne ośrodki przemysłowe zlokalizowane częściej w średniej wielkości miastach, włączając centra przemysłu wydobywczego (Legnicko-Głogowski Okręg Miedziowy), motoryzacyjnego (fabryka FIAT), elektronicznego (LG Electronics) i paliwowego (PKN ORLEN w Płocku). W ujęciu względnym wpływ kryzysu gospodarczego na działalność największych ośrodków eksportowych zaznacza się silniej. Po spadku wartości eksportu wśród liderów OKE w 2009 r., w 2013 nie odnotowano wzrostu wartości ich wywozu.

Na wydzielone obszary koncentracji przypada ponad połowa wartości eksportu Polski; najwyższym udziałem po 2000 r. odznaczały się lata koniunktury gospodarczej (2005, 2007) – tabela 1. W ujęciu relatywnym OKE charakteryzuje prawie 2,5-krotnie wyższy od średniej krajowej poziom wywozu w przeliczeniu na 1 mieszkańca. Znaczenie eksportu w OKE rośnie (jest to także tendencja ogólnokrajowa). W 2013 r. wartość wywozu stanowiła blisko 2/3 wartości produkcji sprzedanej przemysłu.

Struktura eksportu z OKE wskazuje na różnice w ich orientacji geograficznej. O ile pod względem udziału krajów Unii Europejskiej (15 państw sprzed rozszerzenia w 2004 r.) w całości eksportu, sytuacja w obszarach koncentracji nie odbiega od średniej krajowej, o tyle w przypadku eksportu na rynki pozaeuropejskie, a także na rynek europejski poza UE 15, a więc mniej utartych i trudniejszych kierunków wymiany, OKE wykazują przewagę nad pozostałymi regionami (por. udział wielkości eksportu z OKE w eksporcie z Polski – tab. 1). W 2013 r. prawie 2/3 eksportu poza Europę pochodziło z wydzielonych OKE.

Rynki wschodnich sąsiadów (Białorusi, Rosji i Ukrainy) są postrzegane jako mniej atrakcyjne w wymianie realizowanej z OKE. Koniunktura przygraniczna, mająca duże znaczenie dla regionów Polski wschodniej nie miała jednak tak mocnych podstaw ekonomicznych, aby wytworzyć odrębne OKE. Nie było tak nawet w okresie przed akcesją do UE, gdy udział eksportu (formalnego i przygranicznego) na rynki wschodnie był znacznie wyższy niż obecnie.

Tabela 1. Udział wielkości eksportu z OKE w eksporcie z Polski
Share of AEC exports in total exports from Poland

Wyszczególnienie / *Specification*		1995[a]	1997	2000	2005	2007	2009	2013
Podstawowe charakterystyki eksportu / *Main characteristics of export*								
Eksport na 1 mieszkańca w USD	OKE	986	1164	2215	5391	8098	7799	10427
	Polska	577	664	822	2206	3365	3055	4532
Eksport w relacji do wartości produkcji sprzedanej przemysłu w %[b]	OKE	27,7	28,5	44,6	57,5	57,3	57,2	64,9
	Polska	22,1	23,5	30,6	42,8	43,7	43,5	49,3
Struktura geograficzna eksportu (%) / *Geographic export structure* (%)								
UE 15	OKE	–	65,3	70,7	65,9	64,8	66,7	57,6
	Polska	–	64,3	70,1	65,2	64,1	65,0	58,5
Wschodni sąsiedzi (Białoruś, Rosja, Ukraina)	OKE	–	11,7	4,0	6,3	7,8	5,4	7,4
	Polska	–	14,3	6,0	7,9	8,8	6,7	8,1
Pozostałe kraje europejskie	OKE	–	11,5	13,6	17,7	19,1	18,0	19,9
	Polska	–	11,2	13,9	17,6	19,1	18,6	20,9
Kraje pozaeuropejskie	OKE	–	11,5	11,8	10,2	8,3	10,0	15,1
	Polska	–	10,2	10,0	9,3	8,0	9,8	12,5
Znaczenie eksportu z OKE (%) / *Relevance of AEC exports* (%)								
Udział wielkości eksportu z OKE w eksporcie z Polski	ogółem	65,8	56,9	53,6	60,4	59,8	58,0	54,5
	UE 15	–	57,8	54,0	61,0	60,5	59,5	53,7
	wschodni sąsiedzi (Białoruś, Rosja, Ukraina)	–	46,5	36,0	48,2	53,2	46,7	49,8
	pozostałe kraje europejskie	–	58,4	50,0	60,5	59,8	56,0	52,1
	kraje pozaeuropejskie	–	64,3	60,5	66,2	61,7	59,3	65,7

[a] dla 1995 r. brak danych o strukturze geograficznej eksportu / for 1995 no data on geographic structure of exports.

[b] z wyłączeniem powiatów, w których wielkość produkcji sprzedanej przemysłu objęta jest tajemnicą statystyczną / exluding powiats with statistical confidentiality of data on sold industrial output.

Opracowanie własne na podstawie danych Ministerstwa Finansów i GUS.

Authors' own elaboration based on data from Polish Ministry of Finances and Central Statistical Office of Poland.

Podsumowanie

Przestrzenny rozkład obszarów koncentracji przemysłu ulegał po 1990 r. silnym przemianom i stopniowej koncentracji z zachowaniem stabilności niektórych elementów struktury przestrzennej. Analizy pierwszych lat (przed 2000 r.) potwierdzają dostosowanie polskiego przemysłu i powiązanego z nim handlu zagranicznego do potrzeb i specyfiki rynku światowego, utrwalone również w wynikach aktywności eksportowej regionów. W następnych latach umacniają się ośrodki położone w zachodniej części kraju, wokół strefy przygranicznej z Niemcami (Kostrzyn-Słubice), aglomeracji poznańskiej oraz w większym stopniu – wokół obszaru aglomeracji wrocławskiej (na skutek nasilonego lokowania inwestycji zagranicznych na tym obszarze). Tendencje do umacniania się roli tych ośrodków zwiększyły się po integracji ze strukturami Unii Europejskiej. Z kolei w okresie kryzysu gospodarczego nie utrzymała się pozycja niektórych okręgów o stosunkowo niższej konkurencyjności. Dotyczy to głównie zachodniego Podkarpacia (bazującego na przemyśle elektromaszynowym) oraz Olsztyna (w dużym stopniu zależnego od kondycji przemysłu gumowego). Współczesne rozmieszczenie obszarów koncentracji eksportu (w 2013 r.) stanowi w przybliżeniu powrót do sytuacji z okresu koniunktury eksportowej lat 2005-2007 wywołanej głównie akcesją do Unii Europejskiej.

Syntetyczny obraz zmian przedstawiono z wykorzystaniem prostej typologii jednostek powiatowych (ryc. 8). W latach 2000-2013 główny przepływ towarów za granicę był silnie skoncentrowany. W skali kraju przeważały tym samym regiony w niewielkim stopniu uczestniczące w globalnej gospodarce, względnie mniej konkurencyjne wobec głównych stref koncentracji eksportu (typ F). W opozycji do tych regionów stoją powiaty, które dzięki konkurencyjności trwale wpisały się w przestrzeń eksportową kraju (typ A). Są one najczęściej położone w okolicach wielkich metropolii. Sąsiadują z nimi jednostki typu B, których rola w przestrzeni eksportowej wzrasta (weszły w skład OKE w badanym okresie, są efektem powiększania się przestrzeni eksportowej). Jednostki, których pozycja ulegała relatywnemu pogorszeniu (typ C) są m.in. skupione wokół aglomeracji bydgosko-toruńskiej oraz szczecińskiej. Powiaty incydentalnie zyskujące na znaczeniu (typy D oraz E) często otaczają te, które zaliczono do jednego z wymienionych wcześniej typów. Świadczą o fluktuacyjnym (zależnym od koniunktury) rozszerzaniu zasięgów OKE. Do grupy nowych regionów eksportowych (typ E) zaliczono OKE Rzeszów oraz powiaty w strefie odziaływania Poznania. Zjawisko to może mieć jednak nietrwały charakter.

Układ jednostek należących w badanych przekrojach czasowych do OKE jest też do pewnego stopnia syntetycznym obrazem przestrzeni eksportowej Polski. Można przyjąć, że tworzy on wielokąt o wierzchołkach stanowiących „bieguny gospodarki globalnej". Są nimi: Warszawa, Rzeszów, Kraków, konur-

bacja górnośląska, Wrocław, Słubice i Gdańsk. Wielokąt częściowo odpowiada metropolii sieciowej z Koncepcji Przestrzennego Zagospodarowania Kraju 2030. Wyraźnie „rozciąga" ją w stronę zachodnią (kierunek metropolii berlińskiej) i południowo-wschodnią (najszybciej nadrabiająca zaległości rozwojowe część makroregionu Polski Wschodniej). Jednocześnie w Polsce zachodniej wyraźnie wykształciła się zwarta strefa o silnych relacjach międzynarodowych (tylko tam wierzchołki wielokąta nie są „wyspami"). Obejmuje ona dużą część powiatów województw: wielkopolskiego, dolnośląskiego i lubuskiego.

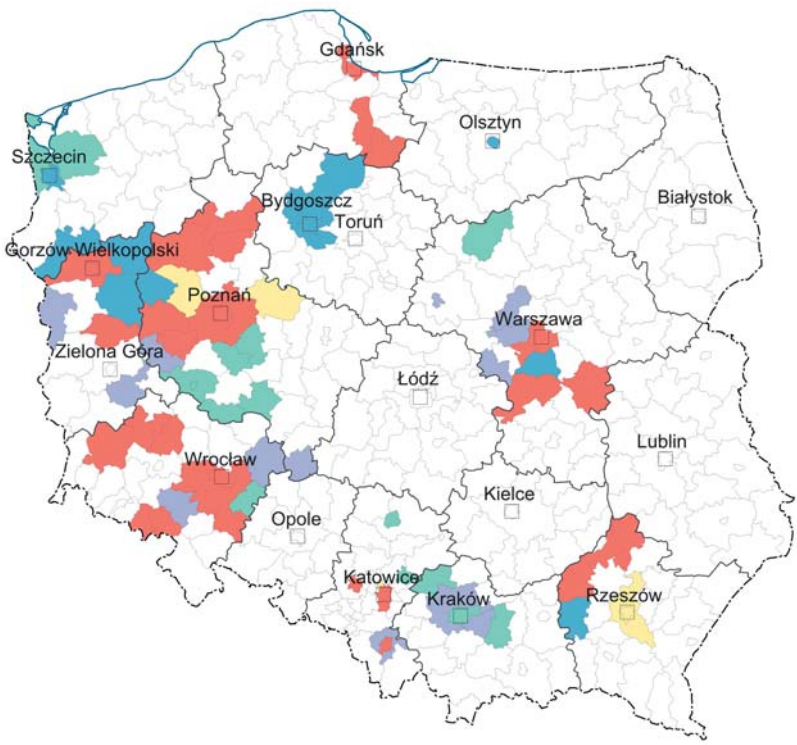

A – jednostki o trwale rozwiniętych funkcjach eksportowych / *units with a permanently developed export functions*

B – jednostki relatywnie zyskujące na znaczeniu w przestrzeni eksportowej / *units of the relatively increasing importance in the export*

C – jednostki relatywnie tracące na znaczeniu w przestrzeni eksportowej / *units of the relatively losing importance in the export*

D – jednostki incydentalnie zyskujące znaczenie w przestrzeni eksportowej / *units of the incidentally growing importance in the export*

E – nowe jednostki o relatywnie dużym znaczeniu w przestrzeni eksportowej / *new units with relatively large importance in the export*

F – jednostki o relatywnie słabiej rozwiniętych funkcjach eksportowych / *units of the relatively less developed export functions*

Ryc. 8. Typologia powiatów zaliczanych do obszarów koncentracji eksportu według kryterium trwałości funkcjonowania w latach 2000-2013

Typology of poviats in areas of export concentration on the basis of the sustainability in the period 2000-2013 criterion

Struktury przestrzenne związane z industrializacją w okresie gospodarki centralnie planowanej okazały się dość stabilne. Pomimo przesunięcia się środka ciężkości eksportu z południa Polski w stronę zachodnią, zmiany nie były spektakularne. Heksagonalny układ strefy intensywnego rozwoju nadal znajduje odzwierciedlenie w rozkładach eksportu. W okresach koniunktury następuje deglomeracja eksportu (Komornicki i inni, 2015), ale nie jest ona trwała. W latach kryzysowych obserwujemy regres, co wyklucza powstanie nowych ugruntowanych OKE, m.in. na wschodzie Polski. Tym samym przewidywanie w początkowym okresie transformacji zmian struktury przestrzennej kraju było prawdopodobnie przedwczesne. Obserwowane wówczas przekształcenia odzwierciedlały fluktuacje związane z samym procesem transformacji.

Niezależnie od stabilności ogólnego układu, ukazana w artykule dynamika powstawania (a także „upadku") obszarów koncentracji eksportu jest dobrą miarą przemian, jakim podlegały poszczególne ośrodki i okręgi przemysłowe Polski po roku 1989. Potwierdzenie znajdują m.in. takie procesy jak regres gospodarczy Łodzi, relatywne zmniejszenie roli konurbacji górnośląskiej, stopniowe zastępowanie Poznania przez Wrocław na pozycji drugiego co do ważności bieguna ekonomicznego kraju, reaktywacja niektórych okręgów istniejących przed 1989 r. (m.in. dzięki specjalnym strefom ekonomicznym, np. Wałbrzych, Mielec).

Piśmiennictwo / References

Andersson M., Weiss J. F., 2012, *External trade and internal geography: Local export spillovers by industry chcaracteristics and firm size*, Spatial Economic Analysis, 7, 4, s. 421-446.

Bedi A., Cieślik A., 2002, W*pływ bezpośrednich inwestycji zagranicznych na działalność eksportową firm krajowych w Polsce. Empiryczna analiza regionalnych efektów zewnętrznych*, Ekonomia, 7, s. 17-36.

Brodzicki T., 2013, *Degree of Clusterization of Regional Economy and its Export Potential*, Working Papers of Economics of European Integration Division 1302, The University of Gdansk, Faculty of Economics, Economics of European Integration Division.

Brodzicki T., 2014, *Koncentracja działalności gospodarczej a potencjał eksportowy polskich regionów*, [w:] S. Wydymus, M. Maciejewski (red.), *Tradycyjne i nowe kierunki rozwoju handlu międzynarodowego*, CeDeWu, Warszawa.

Brodzicki T., Ciołek D., 2016, *Determinanty działalności eksportowej polskich firm produkcyjnych*, Gospodarka Narodowa, 2(282), s. 59-76.

Brodzicki T., Uminski S., 2013, *International Trade Relations of Enterprises Established in Poland's Regions: Gravity Model Panel Estimation*, Working Papers 1301, Instytut Rozwoju/Institute for Development, Sopot.

Cieślik A., 2005, *Geografia inwestycji zagranicznych. Przyczyny i skutki lokalizacji spółek z udziałem kapitału zagranicznego w Polsce*, Badania Ekonomiczne, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa.

Ciżkowicz P., Umiński S., 2011, *Analiza determinantów eksportu na poziomie województw*, [w:] *Uwarunkowania krajowej i międzynarodowej konkurencyjności województwa lubelskiego*, red. P. Ciżkowicz, P. Opala, Wydawnictwo Ernst & Young, Warszawa.

Domański B., 2001, *Kapitał zagraniczny w przemyśle Polski. Prawidłowości rozmieszczenia, uwarunkowania i skutki*, Uniwersytet Jagielloński, Instytut Geografii i Gospodarki Przestrzennej, Kraków.

Gawlikowska-Hueckel K., 2014, *Światowy kryzys i jego skutki dla wymiany handlowej*, [w:] T. Brodzicki, D. Ciołek, K. Gawlikowska-Hueckel, J. Szlachta, S. Umiński, J. Zaucha, *Wrażliwość polskich regionów na wyzwania współczesnej gospodarki. Implikacje dla polityki rozwoju regionalnego*, Wolters Kluwer, Warszawa, s. 72-92.

Gawlikowska-Hueckel K., Umiński S., 2014, *Zdolność do konkurowania. Eksport polski w ujęciu regionalnym w latach 2009-2011*, [w:] K. Gawlikowska-Hueckel, J. Szlachta (red.), *Wrażliwość polskich regionów na wyzwania współczesnej gospodarki. Implikacje dla polityki rozwoju regionalnego*, Wolters Kluwer, Warszawa, s. 158-171.

Gierańczyk W., Stańczyk A., 2002, *Okręgi przemysłowe w Polsce u progu XXI wieku*, Prace Komisji Geografii Przemysłu Polskiego Towarzystwa Geograficznego, 3, s. 61-69.

Gorzelak G., 1995, *Transformacja systemowa a restrukturyzacja regionalna*, Wydawnictwa Europejskiego Instytutu Rozwoju Regionalnego i Lokalnego, Warszawa.

Gorzelak G. (red.), 2009, *Geografia polskiego kryzysu. Kryzys peryferii czy peryferia kryzysu?* EUROREG, Warszawa.

Karpiński A., Paradysz S., Soroka P., Żółtkowski W., 2013, *Jak powstawały i upadały zakłady przemysłowe w Polsce,* Muza S.A., Warszawa.

Komornicki T., 2003, *Przestrzenne zróżnicowanie międzynarodowych powiązań społeczno-gospodarczych w Polsce*, Prace Geograficzne, IGiPZ PAN, 190, Warszawa.

Komornicki T., 2004, *Obszary koncentracji eksportu w przestrzeni przemysłowej Polski*, Przegląd Geograficzny, 76, 4, s. 473-491.

Komornicki T., 2009, *Ocena charakteru, struktury i intensywności polskiego eksportu w kontekście celów polityki regionalnej, na poziomie województw.* Ekspertyza dla Ministerstwa Rozwoju Regionalnego, Warszawa.

Komornicki T., Szejgiec B., 2012, *Handel zagraniczny. Znaczenie dla gospodarki Polski Wschodniej*, Ministerstwo Rozwoju Regionalnego, Warszawa.

Komornicki T., Zaucha J., Szejgiec B., Wiśniewski R., 2015, *Powiązania eksportowe gospodarki lokalnej w warunkach zmiennej koniunktury – analiza przestrzenna*, Prace Geograficzne, IGiPZ PAN, 250, Warszawa.

Korcelli P., Degórski M., Drzazga D., Komornicki T., Markowski T., Szlachta J., Węcławowicz G., Zaleski J., Zaucha J., 2010, *Ekspercki projekt Koncepcji Przestrzennego Zagospodarowania Kraju do roku 2033*, Studia Komitetu Przestrzennego Zagospodarowania Kraju PAN, 128, Warszawa.

Maćkowiak H., 2013, *Zróżnicowanie struktury handlu zagranicznego Polski w ujęciu regionalnym oraz konkurencyjność eksportowa regionów*, Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań.

Portal informacyjny Głównego Urzędu Statystycznego, http://www.stat.gov.pl (1.12.2015 r.).

Portal informacyjny Narodowego Banku Polskiego, http://www.npb.pl (1.12.2015 r.).

Rachwał T., 2014, *Zmiany struktury przestrzennej przemysłu Polski w warunkach kryzysu gospodarczego*, Prace Komisji Geografii Przemysłu Polskiego Towarzystwa Geograficznego, 27, s. 27-163.

Stryjakiewicz T., 1999, *Adaptacja przestrzenna przemysłu w Polsce w warunkach transformacji,* Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań.

Szejgiec B., Komornicki T., 2015, *Spatial differentiation of Polish export linkages*, Geographia Polonica, 88, 1, s. 173-178.
Umiński S., 2012, *Rozważania nad naturą, przyczynami oraz konkurencyjnością działalności eksportowej w ujęciu regionalnym dla Polski,* Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk.
Węcławowicz G., 1996, *Contemporary Poland. Space and Society,* Changing Eastern Europe, 4, University College London, London.
Węcławowicz G., Bański J., Degórski M., Komornicki T., Korcelli P., Śleszyński P., 2006, *Przestrzenne zagospodarowanie Polski na początku XXI wieku*, Monografie IGiPZ PAN, 6, Warszawa.
Zioło Z., 2014, *Wpływ kryzysu na kształtowanie struktury przestrzennej przemysłu*, Prace Komisji Geografii Przemysłu Polskiego Towarzystwa Geograficznego, 27, s. 9-37.

[Wpłynęło: sierpień 2016; poprawiono: luty 2017 r.]

TOMASZ KOMORNICKI, BARBARA SZEJGIEC-KOLENDA

TRANSFORMATION OF SPATIAL DISTRIBUTION OF AREAS OF EXPORT CONCENTRATION IN POLAND

Taking into account foreign trade in goods the process of internationalization of the Polish economy has been uneven not only within the scope of foreign trade operators and its product and geographical structure, but also within the territorial perspective across the country. During the period after 1990, the basic structures of the "export space" of Poland were transformed. At the same time, these structures remained, to some extent, embedded in a centrally planned economy, especially in the industrialization processes that have been taking place since the World War II.

The aim of the paper is identification and delimitation of areas of export concentration (AEC) as well as to provide for more systematic information on the changes taking place in the export space of the country resulted from the competitiveness and economic power of local economies. The obtained results were related to the general changes in the the country's spatial structure, including basic theoretical concepts and strategic documents. AEC shall be considered as a contiguous geographical area with the above-average importance of exports for the local economy, determined by several conditions: (a) exports per capita of the LAU 1 unit is higher than the national average; (b) exports in relation to sold industrial output in the LAU 1 unit is higher than the national average; (c) total exports of AEC exceeds 1% of total exports from Poland; (d) AEC respects the principle of territorial continuity. These conditions were applied for the years: 1995 (the period immediately after the economic transition), 1997 (the period of locating foreign investments in the country), 2000 (the period after the crisis in the Eastern markets), 2005 (at the start of the full integration of Poland into the European Union), 2007 (the period of favourable exports performance resulted from the accession to the EU), 2009 (the first wave of economic crisis) and 2013 (the present years). The primary unit of study is the county (LAU 1). The analysis was conducted in US dollars (USD) based on materials from EXTRA- and INTRASTAT systems.

The spatial structures of units considered as AEC in the analysed years is a synthetic picture of exports space of Poland. It may be assumed that it creates a polygon with vertices constituting the "poles of the global economy", which are: Warsaw, Rzeszów, Cracow, Upper Silesian conurbation, Wroclaw, Słubice and Gdańsk. At the same time, in Western Poland, a zone with strong international relations is becoming increasingly apparent, it covers a large part of the LAU 1 units of the provinces of wielkopolskie, dolnośląskie and lubuskie voivodeships.

Spatial structures related to industrialization processes taking place during the period of centrally planned economy proved to be quite stable. Despite the shift in the main exports centres from the south of Poland to the west, the observed changes were not spectacular. In favourable economic conditions, there was a deglomeration of exports, but these changes were not of a lasting nature. During the crisis period we observed a regression, which excluded the emergence of new sustainable AEC, among others. in the east of Poland. Thus the changes anticipated during the initial phase of the transformation in the spatial structure of the country were probably premature. The changes observed during this period reflected the fluctuations associated with the transformation process itself. Regardless of the stability of the general spatial structure, the dynamics of the emergence (as well as the "collapse") of AEC is a good measure of the transformation of individual centres and industrial districts of Poland after 1989. There has been confirmed such processes as: economic contraction of Łódź, relative decrease in the role of the Upper Silesian conurbation, gradual replacement of Poznań by Wrocław as the country's second most important economic pole.

http://rcin.org.pl